УДК 82-6.09:316.37 «18/20»

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ФАКТОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі листів українських інтелігентів розглядаються оказіоналізми, неологізми, марковані індивідуальністю фразеологічні звороти й етикетні лексеми, а також індивідуально-авторські вирази, які, виступаючи в етикетній ролі, служили засобом вираження імпліцитної епістолярної ввічливості.

Ключові слова: експліцитний, імпліцитний, індивідуально маркований, фразеологічний зворот, індивідуально-авторський вираз, неологізм, оказіоналізм, епістолярна ввічливість.

Журавлёва Н.Н. ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ЭКСТРАЛИНГВАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ УКРАИНСКОЙ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ВЕЖЛИВОСТИ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье на материале писем украинских интеллигентов рассматриваются окказионализмы, неологизмы, маркированные индивидуальностью фразеологические обороты, этикетные лексемы, а также индивидуально-авторские выражения, которые, выступая в этикетной роли, служили средством выражения имплицитной эпистолярной вежливости.

Ключевые слова: эксплицитный, имплицитный, индивидуально маркированный, фразеологический оборот, индивидуально-авторское выражение, неологизм, окказионализм, эпистолярная вежливость.

Zhuravlyova N.N. INDIVIDUALITYAS ONE OF BASIC EXTRALINGUISTIC FACTORS OF UKRAINIAN EPISTOLARU POLITENESS OF THE 19TH – BEGINNIND OF THE 20TH C. / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

Nonce formations, neologisms, phraseological units market by individuality, etiguette lexemes as wellas signature expressions wnich are used in etiguette role and tbus serve a means ofexpressing implicit epistolary politeness are under study on the basic of Ukrainian intelligencia's lettess.

Key words: explicit, implicit, individually marked, phraseological unit, signature expression, neologisms, nonce formations, epistolary politeness.

На сучасному етапі вивчення мовної ввічливості вчені розрізняють два види її прояву: конвенціональну (експліцитну) та індивідуальну (імпліцитну). Конвенціональна чи експліцитна гонотативність включає в себе елементарну й кодифіковану ввічливість, яка реалізується в адекватному вживанні прагматичних кліше. Імпліцитна або індивідуальна ввічливість є несподіваною, неочікуваною, яка базується на вільному виборі адресантом як етикетних, так і маркованих індивідуальністю автора мовних засобів. Саме в чемному спілкуванні з адресатом адресант виявляє свою індивідуальність через улюблені слова, характерні вислови, частоту їх вживання. Правила імпліцитної ввічливості важко не лише сформулювати, але й вивчити. Їх дотримання не є обов'язковим, а вільним, позитивно маркованим. Індивідуальність притаманна не лише мовній ввічливості, але й епістолярній, для якої вона є визначальним екстралінгвальним фактором. Розгляду інтелігентного мовлення як творчої практики індивідів присвячені наукові розвідки М.М.Маковського [1], Т.І.Панько [2], Ж.Т.Ляхової [3] та інших дослідників. Часткове розв'язання проблеми функціонування індивідуально-авторських звертань, гонорativів та виразів як важливого лексичного і фразеологічного засобу вираження епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. знаходимо в статтях С.К.Богдан [4, 5], Г.Л.Аркушина [6] та Н.М.Журавльової [7, 8].

Однак на сьогодні в українській комунікативній лінгвістиці та лінгвістичній прагматиці відсутні роботи, в яких би розглядалась індивідуальність як визначальний екстралінгвальний чинник української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. як національного дискурсу. Така спроба робиться нами вперше. У статті ставимо за мету показати, які ж саме індивідуально-авторські звертання, гонорativи й вирази, а також марковані індивідуальністю етикетні лексеми й фразеологічні звороти служили засобом вираження імпліцитної епістолярної ввічливості.

Особлива роль у виробленні мовних засобів імпліцитної ввічливості належить особистостям, великим літературним талантам, бо «водночас із їхніми думками слова, форми висловлювання, фразеологізми й цілі синтаксичні конструкції підсвідомо засвоюються народом, стають його загальною власністю» [2, 8-9]. Як справедливо зауважує Т.І.Панько, «інтелігентне мовлення передбачає погляд на мову як творчу практику індивідів, що спілкуючись між собою, зберігають у ній культуру попередніх поколінь і розвивають її відповідно до надбань цивілізації» [2, 9]. Російський учений М.М.Маковський відзначає, що «співвідношення між соціальним та індивідуальним є основним принципом діалектики мови: з одного боку, мова передається людям ніби в готовому вигляді й не допускає ніяких змін через сваволю окремих носіїв мови, але, з другого, окремі індивідуми, які входять до колективу, сприймають і

відтворюють мову по-своєму. При цьому, використовуючи мову, люди постійно обновляють і заново відтворюють її, хоч наступні покоління можуть цього й не усвідомлювати» [1, 41]. «Саме на індивідуальному рівні, - на думку вченого, - створюється багато синонімів і багатозначних слів, але з іншого боку індивідуальні ідіолекти нерідко служать тим «фільтром», який «затримує» слова, які виходять з мови, і їх значення (ці останні в подальшому можуть знову стати надбанням мови колективу …» [1, 54]. Саме листування письменників є «надзвичайно цінним автентичним першоджерелом для осмислення творчої індивідуальності автора з усім спектром понять означеної структури: особистість, світогляд, індивідуальний стиль тощо» [9, 57]. Тому-то індивідуальність є істотним чинником не лише епістолярію, але й епістолярної ввічливості. На цю особливість епістолярію вказувала в свій час польська дослідниця Стефанія Скварчинська, яка в монографії «Teoria listu» слушно зауважила, що в листах «дійсність скрізь проходить через фільтр індивідуальності» [10, 14]. На думку Ж.Т.Ляхової, саме «у відсвіті листа проступає проблема індивідуальності в історії культури» [3, 70]. Авторка вважає лист «документом індивідуальності», який на «різних етапах репрезентує у сконденсованій формі специфіку розвитку культури нації в цілому» [3, 70]. Імпліцитну, тобто індивідуальну ввічливість, - як стверджує австрійська дослідниця Ренате Ратмайр, - «можна описати як дотримання різних постулатів увічливості, які реалізуються різними стратегіями люб'язності й дипломатичності» [11, 19]. Думку про те, що мовну ввічливість можна умовно поділити на експліцитну та імпліцитну, підтримують також й інші дослідники гоноративності: у монгольській мові – Зегиймаа Чойдон [12, 9-10], а в російській – І.В.Соловйова, яка займається вивченням категорії ввічливості в сучасній німецькій мові [13, 18-19]. Так, І.В.Соловйова, зокрема, відзначає, що «індивід, намагаючись бути ввічливим, для здійснення своїх комунікативних намірів використовує різні мовні й немовні засоби. Імпліцитна ввічливість важко піддається мовному опису, оскільки в багатьох випадках ілокутивна функція висловлювання не маркується ніякими власне мовними засобами, а відновлюється адресатом на основі екстралінгвістичних знань про будову світу, про поточну ситуацію, про постулати кооперативного спілкування. Імпліцитність мінлива, оскільки залежить від ситуації, в той же час експліцитність – це постійна властивість структур, які формалізовані на рівні лексики, граматики і синтаксису. Засоби імпліцитної ввічливості доповнюються стратегіями люб'язності й стратегіями, щоб запобігти чи послабити агресію … У випадку імпліцитної ввічливості мовець повністю вільний у виборі засобів і може використовувати як конвенціоналізовані, так і індивідуальні засоби й стратегії. Правила імпліцитної ввічливості на відміну від правил експліцитної ввічливості не тільки складніше сформулювати, але й складніше вивчити. Їх дотримання не є обов'язковим, а швидше вільним, позитивно маркованим і асоціюється з такими якостями як люб'язність, дружелюбність, сердечність, такт і т.д. Локалізація мовного матеріалу також не стільки однозначна, як при експліцитній увічливості …» [13, 18-19].

Дослідниця категорії ввічливості у сфері ділового спілкування в сучасній німецькій мові Л.В.Уманець виділяє два типи ввічливості, які залежать від різних оцінок ввічливої поведінки відносно її щирості й нещирості: нещирість характерна для конвенціональної ввічливості, а щирість притаманна індивідуальній увічливості. На її думку, для ділового спілкування характерна конвенціональна ввічливість, а індивідуальна використовується в особистій сфері спілкування. Дослідження ввічливості в залежності від сфери спілкування відкриває перспективу для більш конкретного й точного опису засобів її вербальної репрезентації. Л.В.Уманець вважає, що у зв'язку з цим слід виділити два основних типи ввічливості: ввічливість інституціональної сфери спілкування і ввічливість особистісної сфери спілкування. Очевидно, що ввічливість особистісного дискурсу буде мати мінімальні вербальні затрати на організацію мовленнєвого акту і буде менш ритуалізована і менш формальна. Увічливість у межах інституціональної сфери спілкування – це свого роду суперстратегія організації мовленнєвої поведінки, і її мета – регламентація вербальних і невербальних дій мовця й адресата в різних соціальних ситуаціях [14, 12-13].

Таким чином, дослідники мовної ввічливості вважають, що імпліцитна ввічливість є насамперед щирою, позитивно маркованою, вона відзначається сердечністю, доброзичливістю, дружелюбністю і т.д.

Спершу спробуємо проаналізувати позанормативні лексичні одиниці, які виконували в листах роль чемних звертань і гонораторів, а отже, й були важливим засобом вираження епістолярної імпліцитної ввічливості XIX – початку XX ст..

Так, у ролі індивідуально-авторського гонорататива в деяких листах Т.Г.Шевченка функціонувала лексема-псевдонім *дармограй*, утворена шляхом основоскладання, яка, як форма самоназивання, була важливим власне епістолярним засобом вираження імпліцитної ввічливості: «… не забувайте бідного *Дармограя*» [15, 140] (Т.Шевченко до М.Лазаревського та С.Гулака-Артемовського); «Не покидайте, брати мої, старого, безталанного кобзаря *Дармограя*» [15, 164] (Т.Шевченко до М.Лазаревського); «Кобзар *Тарас Дармограй*» [15, 216] (Т.Шевченко до М.Максимовича). Леся Українка в родинних листах жартома називала дітей М.П.Драгоманова Раду і Зорю, своїх двоюрідних брата й сестру, спільним ім'ям *Радозоріє*. Цим експресивним оказіональним композитом, який виконував роль гонорататива, поетеса послуговувалася в етикетній ситуації прощання: «Цілую вас, і чорненького Маусика, і *Радозоріє*» [16, 128] (Леся Українка до Л.Драгоманової-Шишманової та І.Шишманова). Характерною особливістю

родинних листів Лесі Українки до матері, сестер і братів було те, що у них в етикетній ролі часто виступали жартівливі індивідуальні утворення, вживані в сім'ї Косачів [Див.: 6, 15-16; 5, 170-173]. Так, роль гонoратива в одному з листів поетеси до сестри Ольги виконувала оказіональна емоційна інновація, утворена способом міжслівного накладання, вжита в етикетній ситуації прощання для жартівливо-ввічливого найменування відсутньої особи: «До побачення! *Утоніку-Лютоніку-Михалюнку-Люнку* міцно цілую – такого любого листочка написала моя шкряботуха!» [17, 202] (Леся Українка до О.Косач (сестри). У її листах як етикетний вживався й оказіоналізм *кна-кна*, утворений словоскладанням. Так її брат Микола в дитинстві називав брата Михайла. В епістолярній спадщині поетеси це оказіональне утворення використовувалось то як жартівливе родинне звертання («Люба *Кна-кна*!» [16,87] (до М.Косача); «Мила моя молоденька *кна-кна*!» [16, 184] (до М.Косача), то як гонoратив, уживаний для жартівливого називання відсутньої особи в етикетній ситуації згадування про неї: «Ми *з кна-кною* статкуємо, ти за нас не бійся, усе гаразд буде!» [16, 95] (Леся Українка до О.Косач (матері); «Межи Севастополем і Євпаторією *кна-кну* вчистив дощ страшенний» [16, 97] (Леся Українка до О.Косач (матері). Саме в дитячому, народнорозмовному чи фольклорному мовленні, а також у мовній практиці багатьох майстрів художнього слова оказіональні утворення є частотними. Однак, як справедливо зауважує дослідник мовної експресії В.А.Чабаненко, оказіоналізми вузького функціонування, тобто такі, які виникають у мовленні дітей і вживаються лише у родинному колі, на відміну від оказіоналізмів письменника, які є художньо та соціально осмисленими й орієнтованими на сприйняття широким колом людей, «не мають художньої та суспільної цінності» [18, 121].

Для пестливо-ніжного найменування свого нареченого, а згодом чоловіка К.Є.Квітки в етикетній ситуації згадування про нього Леся Українка послуговувалася маркованим авторською індивідуальністю емоційно-експресивним утворенням *Квіточка*, яке бере свій початок у народнорозмовному та фольклорно-пісенному мовленні: «А то правда твоя, що *Квіточку* слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер» [19, 328] (до О.Косач (сестри); «От, наприклад, *Квіточка* думає, що ти не хотіла посвящати його у свої справи і настрої, не хотіла, щоб він жалував тебе, хоч він готов був з дорогою душею» [19, 328] (до О.Косач (сестри); «Якби хтось йому послав картку, то *Квіточка*, певне, дуже радувалася б» [17, 49] (до О.Кобилянської); «Мій хтосічок знає, що хтось завжди тримався добре з *Квіточкою*, але тепер тримається ще ліпше, і тепер уже *Квіточка* зовсім не може без когось жити, та і хтось близько того» [17, 108] (до О.Кобилянської).

Цей же пестливо маркований гонoратив використала й О.Ю.Кобилянська для дружньо-ввічливого називання своєї подруги в листі від 1 березня 1908 року: «Сто раз хтось чорний комусь біленькому за його обширний лист дякує – а ще більше за то, що хтосічок любенький саме так, а не інакше собі поступив, і є тепер панею «*Квіточкою*» [20, 146] (О.Кобилянська до Лесі Українки).

В епістолярній спадщині П.О.Куліша використовується лексема *володар*, маркована авторською індивідуальністю, яка вживається в ролі антропоніма – замість офіційної форми власного особового імені *Володимир*. На думку мовознавців, давньоруське ім'я *Володимьръ* походить з праслов'янського *Voldimerъ*, яке утворене з основи іменника * voldь «влада» і морфеми – merъ «великий». Первісне значення імені було «владою великий»; згодом, у зв'язку з деетимологізацією другого елемента, він став асоціюватися з словом мир «світ», і ім'я набуло вторинного осмислення «володар світу» [Див.: 21, 419; 22, 43]. Емоційно-оцінним словом *Володар*, маркованим індивідуальністю, яке виконувало роль як фамільярно-ввічливого звертання, так і гонoратива, П.О.Куліш послуговувався в листах до В.Г.Барвінського - західноукраїнського діяча, прозаїка, критика й публіциста, редактора журналу «Правда» й газети «Діло». Напр.: «Тепер прошу Вас, друже *Володарю*, сповістити мене, яку кавцію мусили б Ви зложити, коли б хотіли обернути «Правду» на політично-літературну газету щотижневу» [23, 201] (П.Куліш до В.Барвінського). Гонoратив *Володар* автор використав для поштиво-фамільярного іменування В.Г.Барвінського в листі до І.П.Пулюя від 16 червня 1874 року: «А чи се Ви знаєте, що *Володар Барвінський* не дав мені ні одного слова справоздання за Псалтир, таки ні разу не написав до мене з того часу, як послано йому, здається, через Вас гроші ?» [23, 213]; «А од *Володаря* як не було, так і нема листу» [23, 213]; «Брат його Олександер разів зо три писав, що листи *Володареві* до мене десь діваються, хтось їх ніби перехоплює» [23, 213] (П.Куліш до І.Пулюя). В одному з листів П.О.Куліша до М.П.Драгоманова вживається індивідуально-авторська шанобливо-ввічлива звертальна формула, в якій назва по батькові стоїть у препозиції до власного імені, вжитого в кличному відмінку, а власне ім'я виражається формою називного відмінка. До величання на ім'я та по батькові, яке функціонує як прикладка, додається ще й авторське оказіональне неузгоджене означення, яке виконує роль етикетного епітета: «*Велико заслужений Земляченьку Петровичу Михайло Золотом зверху, сріблом знизу сяючий*!» (Так то, бачте, мені любо Ваше ім'я святе єднити з нашим «Золотоверхим» Михайлом у Києві. Я то вже знаю, за що люблю його і над святу Софію Ярославовну» [23, 285]. Для ввічливого іменування М.П.Драгоманова в етикетній ситуації називання чи згадування про нього П.О.Куліш послуговувався індивідуально-авторським образним переносним утворенням – гонoративом *Золотоверхий*, який мав відтінок фамільярності. У «Словнику української мови» ця лексема має помітку поет. й таку дефініцію: «Який має позолочений верх, позолочену баню» [49, 682]. Напр.: «За мене говоритиме моє

компонуваннє, а за них їх критикуваннє, таке, як того Огоновського, що *Золотоверхий* документовано зробив неуком» [23, 289] (П.Куліш до М.Павлика); «*Золотоверхий* уже двічі писав до мене з Парижа» [23, 291] (П.Куліш до М.Павлика). А в деяких листах до М.І.Павлика письменник використовує марковану авторською індивідуальністю фамільярно-ввічливу звертальну модель, в якій замість власного імені вживається як етикетна назва за товариськими стосунками *приятель* у сполученні з найменуванням по батькові в кличному відмінку: «*Дорогий Приятелю Івановичу*!» [23, 288]; « … а там, *приятелю Івановичу*, є люде такі, які бували в Римі за Марка Аврелія і Антоніна Кроткого …» [23, 290].

Роль поетично-ввічливих звертань в листах Лесі Українки до сестри Ольги виконували лексеми-неологізми, утворені поєднанням кількох способів: основоскладання й конверсії (субстантивації). Посиленню інтимізації авторських звертань, виражених стягненими й нестягненими прикметниковими формами, сприяв займенник *моя*: «Цілую тебе міцно, *моя рожево-золотая*» [19, 370]; «Бувай здорова, *моя лілейно-рожева*, моя золотая» [17, 105]; «Пробач, *моя злото-рожева*, що я тобі не одразу відповіла» [17, 99]; «Дуже-дуже дякую тобі, моя *золоторожевая*, що ти так дбаєш за мене» [17, 409] (Леся Українка до О.Косач (сестри). У листуванні Лесі Українки з Ольгою Кобилянською в етикетній ролі використовувався пестливо маркований авторський дериват *хтосічок*, утворений від неозначеного займенника *хтось* за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки. Марковане авторською індивідуальністю звертання *хтосічку* у листах поетеси поєднувалося з емоційно-оцінними етикетними епітетами *дорогий, любий*, які вказували на симпатію й дружню прихильність адресантки до адресатки: «*Дорогий хтосічку*!» [17, 121; 161; 351; 454] [Дет.див.: 24, 54-60]; «*Хтосічку мій дорогий та любий*!» [17, 156] (Леся Українка до О.Кобилянської). У її листах до буковинської письменниці, крім індивідуально-авторського звертання *хтосічку*, нерідко вживаються як апелятиви й інші авторські утворення: «*Мій хтосічку, мій з папороті цвіте*, чи Ви все ще хворі?» [17, 107]; «О, *ти, моя жрище краси й чистоти*!» [17, 110] (Леся Українка до О.Кобилянської) [Див.: 24, 54-60].

Індивідуально-авторським утворенням *хтосічок* послуговувалася в листах до Лесі й Ольга Кобилянська. В її епістолярію цей позанормативний дериват виконував роль не лише дружньо-ввічливого звертання, але й гоноратива: «Дорогий *хтосічок*!» [25, 601]; «Дорогий *хтосічку*!» [25, 615]; «Ось то, дорогий *хтосічок* … єсть се, що не давало комусь супокою і помимо всіх турбот і гризот наказувало звертатись до когось біленького» [25, 603] (О.Кобилянська до Лесі Українки). Пестливо марковане слово *хтосічок* письменниця іноді використовувала як чемне самоназивання: «*Хтосічок чорненький*» [25, 603].

Одним із засобів вираження епістолярної імпліцитної ввічливості XIX –початку XX ст. були індивідуально-авторські образні переносні найменування. Так, Леся Українка свою молодшу сестру Ольгу ніжно називала в листах *Лілією* та *Лілеєю*: «*Лілея моя*!» [19, 192]; «*Люба моя Лілія*!» [19, 147]; «*Милая моя Лілія*!» [19, 143]; «*Любая Лілея*!» [17, 102]; «А тебе, *моя Лілія, моя білая, моя любая*, міцно, міцно цілую» [19, 312]; «Хвала тобі, *Лілея моя славная*, що ти не ставиш всього на карту для любові» [19, 380]. Обидва слова *лілея* та *лілія* зафіксовані тлумачним одинадцятитомним «Словником української мови». Але якщо лексема *лілія* вживається без поміток, то слово *лілея* у словнику має дві помітки: заст.., поет.. [Див.: СУМ 1973 (IV): 515]. Духом високої поезії пройняте тавтологічне індивідуально-авторське утворення «*Лілея моя лілейная*», яким поетеса послуговувалася для ніжно-голубливого називання своєї сестри й яке виконувало роль не лише звертання, але й гоноратива: «*Лілея моя лілейная*!» [19, 225; 234; 310]; «Ну, але ж правда, що ти і *Лілея ще й навіть лілейная*, се дуже важно і поважно!» [19, 236]; «Я така рада завжди, коли отримую «графійку від *моєї Лілеї лілейної*» [19, 312] (Леся Українка до О.Косач (сестри). У Лесиних листах до сестри етикетну роль часто виконував маркований пестливістю емоційно-експресивний дериват *Лілеєнька*: «Так, *Лілеєнько*? Так! Коли вже хто живе, то треба жити, а не скніти» [17, 102]; «Але тобі, *Лілеєнько*, спасибі за поздоровлення і бажання, ти ж «Mascotte», і твої слова, певне, не гинуть марно в «книзі долі» [17, 101].

Численні листи до сестри рясніють ніжно-ввічливими експресивними звертальними формулами, в яких маркований авторською індивідуальністю поетичний апелятив сполучається з препозитивними чи постпозитивними емоційно-оцінними етикетними епітетами, вираженими переважно нестягненими прикметниковими формами: «*Любая Лілеєнько*!» [17, 103]; «*Лілеєнько любая*!» [17, 117]; «*Дорогая Лілієнько*!» [17, 200]; «Бувай здорова, *моя золотая Лілеєнько*!» [17, 453]; «Ми були б несказанно раді, *любая Лілеєнько*, якби ти справді приїхала до нас» [17, 278]. Поетеса любовно називала сестру Ольгу також *Ліциком, Лільчиком*: «Ну, *Ліцику*, напиши, як маєшся, чи незгірше заморилася в Петербурзі, ніж дома» [19, 389]; «*Мій Лільчик золотий*, і *рожевий*, *і іскристий*» [19, 378]; «*Лільчику мій дорогий*!» [19, 373].

У сім'ї Косачів Лесю жартома прозивали *Зеєю*. Це родинне наймення утворилося від назви кукурудзи, взятої з ілюстрованого каталога рослин «Зея Японіка». Напр.: «Христос воскрес, *любая Зея*!» [20, 42] (О.Косач (мати) до Лесі Українки). Це ж прізвисько як жартівливо-ввічливу форму самоназивання іноді використовувала й поетеса в листах до рідних: «*Ваша Зея*» [16, 54] (Леся Українка до О.Косач (матері). Оказіональні пестливі найменування *Зеїк, Зеїчок, Зеїчка* в листах матері (Олени Пчілки) та брата Михайла виступали в ролі жартівливо-ніжних родинних звертань та гонораторів: «Ах, *любий мій Зеїчку*,

яка то шкода, що люде не можуть роздвоюватися або й розстроюватися, подібно первісним звіринам!» [20, 39] (О.Косач (мати) до Лесі Українки); «Ти, *Зеїчко*, купи собі шнурок голубого намиста, як купуватимеш рукавички» [20, 36] (О.Косач (мати) до Лесі Українки); «До речі, казала мені Ботвінишина, якась панна, що бачила в одному польському журналі переклад твоїх віршів «Два геніуша» з передмовою, в котрій дуже хвалили нову «bardzo utalentovana» українську поетку Лесю Українку, себто *Зеїчка*» [20, 39] (О.Косач (мати) до Лесі Українки); «*Мій любий та милий Зеїчку*!» [20, 58] (М.Косач до Лесі Українки); «Вибачай, *Зеїку*, що не послав тобі оттиска з своєї статті в «Научному обозрении» надрукованої, але я її і сам не маю, як дістану, то зразу ж пришлю» [20, 61] (М.Косач до Лесі Українки).

У листах О.Ю.Кобилянської до Х.Д.Алчевської як етикетний вживався маркований авторською індивідуальністю демінутив *Мевочка*, який утворився від іменника *мева*, що означає чайка, і є запозиченням з німецької мови (Mowe) через посередництво мови польської. Німецьке слово *Mowe* вважається давнім утворенням звуконаслідувального походження [Див.: 26, 426]. У тлумачному «Словнику української мови» лексема *мева* має помітку діал. [Див.: 27, 661]. Напр.: «Щиро тобі дякую, *Мевочко*; ти за мене не забула і серцем відчувала, що около мене смуток» [25, 625]. Така індивідуально-авторська інновація в сполученні з емоційно-оцінними етикетними епітетами та інтимізуючим займенником утворювала дружньо-ввічливі звертальні формули, які вживалися переважно на початку листів: «*Дорога моя біла Мевочко*!» [25, 563]; «*Дорога моя біла прекрасна Мевочко*!» [25, 559] (О.Кобилянська до Х.Алчевської). Оказіональні звертання зрідка трапляються в листах інших українських інтелігентів XIX – початку XX ст. Напр.: «Ось Вам, коханий чумаче, *басолюбнику*, звістка про врочище Рай» [23, 255] (П.Куліш до С.Носа); «Щасти Боже Вам, *мої любі єдинодумники* і щирії сини хворої неньки» [28, 344] (М.Кропивницький до І.Гриневецького).

П.О.Куліш у листах до І.П.Пулюя послуговувався не лише дружньо-ввічливим звертанням «*Любий Докторе*», але й жартівливо-фамільярним позанормативним утворенням «*Дорогий наш Лікарю*», в яких лексема *доктор* не є розмовним синонімом до слова *лікар*, бо в даному випадку вона вказує на особу, якій присуджено вищий учений ступінь на підставі захисту дисертації. Напр.: «*Коханий пане Докторе*!» [23, 226]; «Вельми втішаюсь Вашим листом, *любий Докторе*, що Ви про мене в Вашій Німеччині дбаєте» [23, 228]; «А Ви, *наш любий «лікар»*, як настане піст, прибувайте до нас на відпочинок» [23, 234]; «*Дорогий наш Лікарю*!» [23, 245]. А в листах до В.В.Тарновського письменник замість нормативної форми батьківського найменя *Васильович* послуговується маркованим авторською індивідуальністю фамільярно-поштивим найменуванням по батькові *Василевич*, утвореним за аналогією до форм *королевич, царевич*, які є назвами синів короля й царя. «Коханий паничу *Василь Василевич*!» [40, 323]; «Коханий земляченьку *Василю Василевичу*!» [40, 325]; «Високоповажному землякові *Василеві Василевичу*!» [23, 189] (П.Куліш до В.Тарновського).

У численних посланнях українських інтелігентів роль дружньо-ввічливого звертання, а також гонорatива виконував етикетний фразеологізм *щирий друг*, тобто справжній, вірний друг [Див.: 30, 586]. Напр.: «Велике Вам спасибі, *щирий Друже*, за Ваш прихильний лист» [41, 258] (П.Грабовський до Б.Грінченка); «Посилаю тобі, *щирий друже*, мої «Пісні» [31, 38] (Б.Грінченко до Т.Зіньківського). Нерідко цей традиційний вираз, виконуючи роль звертання чи гонорatива, зазнавав індивідуального маркування, оскільки ускладнювався присвійним та інтимізуючим займенником, власним особовим ім'ям, прізвищем чи псевдонімом, а також емоційно-оцінними та гонорифічними етикетними епітетами. Гонорatив *щирий друг*, позначений індивідуальністю адресанта, часто вживався як ввічливе самоназивання: «*Ваш щирий друг Чайковський*» [42, 36] (А.Чайковський до І.Франка); «*Твій давній і щирий друг Т.Шевченко*» [15, 268] (Т.Шевченко до Ф.Ткаченка); «*Щирий твій друг В.Чайченко*» [31, 46] (Б.Грінченко до Т.Зіньківського). Приязно-ввічливі звертання, виражені творчо оновленим фразеологічним зворотом *щирий друг*, в листах деяких авторів були частотними: «Спасибі тобі, *щирий мій друже*, і за папір, і за лист твій, ще кращий паперу» [15, 54] (Т.Шевченко до А.Лизогуба); «Загаявсь я з листом, *коханий і єдиний мій друже щирий*» [31, 189] (Б.Грінченко до Т.Зіньківського); «Ну, бувайте ж здорові, *вельмишановний та щирий і любий мій друже*, і самі, і з усією милою сім'єю …» [39, 649] (М.Старицький до М.Комарова).

Крім оказіональних, авторських чи маркованих індивідуальністю звертань і гонорativів, важливим засобом вираження та інтенсифікації епістолярної імпліцитної ввічливості були творчо оновлені етикетні лексеми, фразеологічні звороти та індивідуально-авторські вирази. Так, частотним інтенсифікатором епістолярної ввічливості в листах XIX – початку XX ст. в етикетних ситуаціях прохання та вибачення був фразеологізм *ради Бога* [29, 41], який нерідко під пером майстрів слова зазнавав творчого оновлення. Так, в епістолярній спадщині Т.Г.Шевченка цей етикетний фразеологізм-інтенсифікатор нерідко поширювався шляхом додавання до його складу нових компонентів, як, наприклад, у листі поета до Г.Ф.Квітки-Основ'яненка від 19 лютого 1841 року: «А коли прислать не можна – *то ради великого Бога, й високого неба, й широкого моря, не сердьтесь* на мене, хоч воно й справді є за що» [15, 13]. Інтенсифікатор чемності *ради Бога* нерідко зазнавав трансформації й ставав індивідуально маркованим у листах інших авторів: «Ну, бувайте здорові і *ради всього для Вас святого*, *прошу – сидіть* там і не являйтесь сюди» [32, 13] (Є.Чикаленко до В.Винниченка). В епістолярній спадщині Кобзаря з метою посилення образності та імпліцитної ввічливості іноді замість слова *Бог*, яке входило до складу етикетної

фразеологічної одиниці, вживається авторська перифраза: «Якщо найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера, або «Одиссею», перевод Жуковского, то *пришліть, ради розп'ятого за нас*, бо, єй-Богу, з нудьги одурію» [15, 44] (Т.Шевченко до А.Лизогуба). У деяких індивідуально маркованих фразеологічних зворотах, які виконували роль інтенсифікаторів епістолярної ввічливості, зв'язок з релігією іноді втрачався, оскільки на місці слова *Бог* з'являються інші лексеми, такі, як-от: любов, поезія, искусство. Напр.: «У вашій семінарській бібліотеці певне єсть издание Шишкова або Максимовича «Слово о полку Игореви», перевод с текстом, то ти, *великої ради моєї любові, попроси* якого-небудь скорописца списать для мене один екземпляр з переводом текст сієї невеличкої, но премудрої книги, а я тобі за це …що ж я тобі зроблю убогий?» [15, 98-99] (Т.Шевченко до А.Козачковського); «Ось що! він у тебе попросить для мене «Слово о полку Игоря» Максимовича або Шишкова, *дай* йому, *ради святої нашої поезії*, один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушилась перевести його, те слово, на наш милий, на наш любий український язик» [15, 99] (Т.Шевченко до О.Бодянського). При наполегливому проханні в листах поета роль інтенсифікаторів імпліцитної ввічливості іноді виконували власне епістолярні індивідуально-авторські вирази: «*Примкніть, во ім'я божіє*, мого брата коло свого завода, хоч коло буряків, а він це діло дуже добре тямить. У вас в заводі єсть школа, а в його малі діти, то воно дуже до ладу б було. *Во имя святого просвіщенія*, привітайте його» [15, 244] (Т.Шевченко до П.Симиренка); «І *во ім'я божіє*, напишіть мені, що робиться в ваших воскресних школах» [15, 271] (Т.Шевченко до М.Чалого).

Особливо часто в листах українських інтелігентів XIX – початку XX ст. вживалися як інтенсифікатори етикетні фразеологізми, в яких знайшла відображення така риса української ментальності як ласкавість. Так, наприклад, у листах Б.Д.Грінченка частотним є традиційний вираз *будь ласкавий (ласкав, ласків*) [Див.: 29, 417]. Нерідко цей етикетний фразеологічний зворот в його епістолярію був позначений авторською індивідуальністю, оскільки вживався в трансформованому вигляді. Найчастіше видозміна усталеного виразу полягала в тому, що до його складу додавались нові компоненти: «Як же цього не можна, то *будьте такі ласкаві і прихильні, запронумеруйте* мені «Зорю» [34, 38] (Б.Грінченко до І.Франка). Важливим засобом вираження епістолярної імпліцитної ввічливості в листах письменника були сповнені ласкавості делікатні прохання, етикетно-чемна частина яких мала вигляд речення непрямої питальності (риторичного питання при заперечній формі питання), й зазнавала авторського маркування: «Якщо не здасться переклад для Вас, то *чи не були б Ви такі ласкаві і прихильні, щоб передати* його куди-небудь, де він знайшов би собі місце» [34, 38] (Б.Грінченко до І.Франка). Іноді Б.Д.Грінченко вдається до контамінації – прийому, за допомогою якого утворюється позначений індивідуальністю вираз, який виникає внаслідок накладання одного фразеологічного звороту на другий, у нашому випадку фразеологізму *будь ласкавий (будьте ласкаві)* та запозиченого з російського мовного етикету усталеного виразу *будь добрий (будьте добрі)* [Див.: 35, 139]. Напр.: «То коли можно, то, *будь такий добрий і ласкавий, здобудь* мені рецензію і в «Заре» [31, 41] (Б.Грінченко до Т.Зіньківського); «Або у Вас у адміністрації, або на почті якийсь нелад з моїм адресом, *будьте такі ласкаві й добрі, зверніть* на це увагу …» [34, 35] (Б.Грінченко до І.Франка).

Іноді трапляються в листах індивідуально-авторські вирази ввічливого прохання: «Хоч мені вже ніяково зловживати Вашою чемностю, але позаяк це тісно в'яжеться з нашим Альманахом, *то не можу вдержатись, щоб не попросити у Вас, Пане Професоре, дозволу репродукувати* «Петицію сеймика київської шляхти» [37, 394] (В.Липинський до М.Грушевського).

У листах В.К.Липинського засобом вираження імпліцитної епістолярної ввічливості в етикетній ситуації подяки виступає контаміноване, індивідуально марковане утворення *щиро та уклінно дякую Вам*, яке складається з двох традиційних висловів: застарілого, власне українського, ґречного усталеного виразу *уклінно дякую* [Див.: 36, 418] та фразеологічного звороту *щиро дякую*, що виражає сердечне визнання чиїх-небудь заслуг, великої допомоги в чомусь [Див.: 30, 587]. Напр.: «*Щиро та уклінно дякую Вам, Високодостойний Пане*, за Ваше ласкаве бажання вислати мені історичні розвідки Пана Д-ра Богдана» [37, 177] (В.Липинський до О.Барвінського); «*Щиро та уклінно дякую Вам* за ласкаву пам'ять та присланий витинок з «Большовика» [37, 420] (В.Липинський до Д.Ґреголинського). У його листах частотними були й власне епістолярні фразеологізовані словосполучення подяки, позначені авторською індивідуальністю: «*Дозвольте мені, в імені Редакції «Хліборобської України» скласти Вам уклінну і щиру подяку за Ваше добре і ласкаве, а для нас так цінне і дороге – слово*» [37, 175] (В.Липинський до О.Барвінського); «*Прийміть мою уклінну і щиру подяку за ласкаво прислану мені цінну працю Вашу і зокрема за Вашу фотографію, якою Ви зробили мені велику правдиву приємність*» [37, 174] (В.Липинський до Б.Барвінського); «*Прошу прийняти мою уклінну і щиру подяку за ласкаво прислані мені «Спомини» Ваші і цілий ряд інших творів Ваших і Високо Поважаного Д-ра Богдана, серед яких єсть кілька мені досі не знаних*» [37, 178] (В.Липинський до О.Барвінського); «За дотеперішню акуратну висилку *прийміть, Високоповажаний Пане Професоре, ще раз мою уклінну і щиру подяку*» [37, 431] (В.Липинський до Д.Ґреголинського).

Індивідуальне маркування етикетних лексем, уживаних у ситуації подяки, в листах українських інтелігентів є частотним мовним явищем, оскільки, замість традиційних слів *дякую, спасибі* вони

послуговувалися власне епістолярними виразами ввічливості, в яких усталена форма ускладнювалася інтенсифікаторами, а також вказівкою на те, за що адресант дякує адресатові. Пошанна займенникова форма та величання на ім'я й по батькові надавали власне епістолярним чемним висловам подяки шанобливого забарвлення: «*Щиро та сердечно дякую Вам, Вельмишановний Пане Професоре, за обітницю прислати мені ці книжки*» [37, 384] (В.Липинський до М.Грушевського); «*Дуже-дуже дякую Вам за відповідь та ще й з такою доброю звісткою, аж мені світ миліший став*!» [17, 445] (Леся Українка до Ф.Колесси); «*Велике Вам спасибі за надіслані рецензії та лист. Се не те, що велика гречність, се більш ніж гречність,* бо небагато є людей, щоб так старалися про втіху чужої, незнайомої людини» [16, 153] (Леся Українка до О.Маковея); «*Дуже, дуже сердечно дякую Вам за Вашу ласкаву пам'ять…*» [37, 824] (В.Липинський до А.Жука); «*Не приберу слів, щоби подякувати Вам за Вашу ласку. Щире, Велике спасибі!*» [37, 668] (В.Липинський до С. Єфремова); «*Сердечно дякую Вам за Вашу добрість і ласку, з якою Ви однеслися до мене в листі Вашім*» [43, 31] (П.Житецький до М.Грушевського). Для висловлення імпліцитної ввічливості автори листів нерідко вдавались і до використання в ситуації подяки творчо оновлених епістолярних фразеологізованих словосполучень: «*На Ваші руки складаю найсердечнішу і найщирішу подяку Вам і всім підписавшим заяву в моїй обороні в ч. 38 «Діла»* [37, 321] (В.Липинський до о.Т.Горникевича); «*Перш за все прошу прийняти мою найсердечнішу подяку за ласкаво прислані мені фотографії Ваші і Вашої родини*» [37, 339] (В.Липинський до С.Гриневецького); «*Дозвольте мені, хоч і пізненько, подякувати Вам за дарунок, що додав мені правдивої втіхи і розваги тут, на чужині*» [17, 92] (Леся Українка до Б.Грінченка); «*Прийміть щиру подяку за Ваш авторський дарунок, переданий мені через добродія Квітку*» [17, 132] (Леся Українка до Б.Грінченка).

Повтор етикетного слова *спасибі*, а також іноді й наявність чемного звертання сприяли посиленню епістолярної імпліцитної ввічливості в ситуації подяки: «*Спасибі тобі, добрий чоловіче, за ласкаве слово, за гроші і за «Старину запорозьку», спасибі і тілько що спасибі*, а більше нічого я не маю» [15, 19] (Т.Шевченко до П.Корольова); «*Спасибі Вам, щире спасибі за Вашу поміч та уважність до мене*! Коли б же я могла Вам колись чимсь віддячитись …» [16, 135] (Леся Українка до І.Франка).

Крім творчо оновлених традиційних виразів подяки, в листах українських інтелігентів вживаються й індивідуально–авторські утворення: «*Вдячний з найвдячніших, що ясновельможний пан зволили вибрати мою бідність до такої важливої послуги*» [44, 126] (М.Шашкевич до Т.Василевського); «*Все ж при сій нагоді мило мені висловити Вам свою вдячність за привіти, не раз надсилані од Вас мені, і взагалі за Вашу уважність до мене, виявлену в свій час*» [17, 228] (Леся Українка до О.Луцького). Характерною особливістю епістолярної ввічливості Лесі Українки було те, що в ситуації вибачення поетеса хоч і послуговувалася етикетними дієслівними словоформами *вибачте, пробачте, простіть*, але при цьому додавала до них слова *негречність* (рідше *нечемність*) та інші, які вказували та те, за що адресант просив прощення в адресата, а також займенники та означення, внаслідок чого традиційна лексема зазнавала індивідуального маркування й перетворювалася на авторський вираз [Див.: 45, 307-309]. Напр.: «От Ви на портреті – то вже зовсім як живі; при сьому згадала, що я досі не подякувала Вам за фотографію та ще з таким прихильним написом, але вже *вибачте мені мою українську halb – азіатську негречність*» [16, 77] (Леся Українка до М.Павлика); «*Вважаючи на се, може, пробачите мені мою негречність супроти Вас*» [17, 92] (Леся Українка до Б.Грінченка); «Досі не подякувала я Вам за Дрепера, хоч і була дуже втішена книжкою. *Простіть за таку нечемність, вона більше на папері*, ніж в думці» [19, 79] (Леся Українка до М.Павлика). Такі вирази вибачень, позначені авторською індивідуальністю, трапляються й у листах інших авторів: «А Ви пам'ятаєте, як я колись писала, здивовавшись, побачивши драми моєї дружини, - так заялозили, що я думала, що конюхи їх читали! *Вибачайте за такий грубий вираз*!» [46, 178] (Ганна Барвінок до І.Шрага). Особливо чемними в листах Леся Українки були власне епістолярні індивідуально-авторські вирази вибачень: «*Не буду вже і вибачення просити, бо все одно я його не варта*» [16, 393] (до Л.Драгоманової); «*Я не одрікаюсь, що винна, і я навіть так винна, що й сама собі пробачити не можу, хоч злої волі в тім не було, що я досі не написала до Вас*» [17, 24] (до М.Павлика); «Я знаю, що я не заслужила скорої відповіді від Вас, але *сподіваюсь, що Ви мені готові простить «не тільки сім раз, а і 77» - по-євангельськи*» [16, 395] (до Л.Драгоманової).

Посиленню епістолярної поштивості в етикетній ситуації вибачення сприяло вживання в одному реченні поряд з традиційним словом чи виразом також і діалектного утворення: «*Прошу вибачить мені і не брати за зле, що через нездоровля та клопоти емігрантського життя так запізнююсь з відповіддю на Ваш цінний і ласкавий лист*» [37, 176] (В.Липинський до О.Барвінського); «*Вибачайте, я чогось ніяк не сподівалась, що то Ви самі маєте переписувати, і через те яким надто категоричним тоном давала свої розпорядки в сій справі, не беріть мені сього за зле*» [19, 115-116] (Леся Українка до В.Гнатюка). Регіоналізм *не беріть мені за зле* іноді в листах зазнавав індивідуального маркування: «*Вірю, що не візьмете мені за зле моєї щирости, до якої Ви мене своїм ласкавим листом уповноважили*» [37, 195] (В.Липинський до В.Бачинського); «Може, я коли й зайве що напишу, *то Ви вже не беріть мені за зле, бо сама ж я ніколи зла того не маю в думці, як пишу до Вас*» [17, 395] (Леся Українка до А.Кримського). Замість етикетної лексеми вибачення автори листів зрідка використовували індивідуально-авторські

утворення, які мали розмовний відтінок. Так, А.Ю.Кримський в одному з листів до Б.Д.Грінченка послуговується авторським неологізмом *вибачка*: «Одна-однісінька є в мене *вибачка*: я був тоді слабий» [47, 77] (А.Кримський до Б.Грінченка). Засобом вираження індивідуальної епістолярної ґречності в листах іноді виступала гіпербола: «Боже мій! Ще Ви ізвиняєтесь передо мною за свій лист, *коли се мені треба тисячу раз просить прощення у Вас за* свій нікчемний спосіб переписки» [16, 235] (Леся Українка до А.Макарової).

Для вираження численних побажань українські інтелігенти нерідко послуговувалися традиційними виразами, маркованими авторською індивідуальністю. Особливо частотним фразеологічним зворотом, вживаним при ввічливому побажанні, в епістолярній спадщині українських письменників, громадських і культурних діячів був полісемічний усталений вираз *щасти (тобі, вам і т. ін.) доле (Боже)* [Див.: 29, 970]. Однак часто в листах інтелігентів замість етикетних фразеологізмів вживалися пронизані авторською індивідуальністю вирази ввічливих побажань. Так, нерідко до складу традиційного вислову додавалися нові компоненти, які розширювали й поглиблювали зміст чемного побажання: «*Щасти Боже Вам у Ваших літературних ділах*!» [38, 275] (І.Нечуй-Левицький до В.Барвінського); «*Щасти Вам Боже на кождій дорозі*!» [19, 74] (Леся Українка до І.Франка); «Ну, *щасти Боже у всьому Вам і Вашій любій сім'ї*» [39, 521] (М.Старицький до В.Шухевича).

Творча індивідуальність українських інтелігентів особливо яскраво проявилась у використанні ними етикетних фразеологічних зворотів, які традиційно вживалися українцями при прощанні. Так, важливим засобом вираження імпліцитної епістолярної ввічливості в етикетній ситуації прощання часто були контаміновані, індивідуально марковані вирази, які виникали внаслідок накладання одна на одну наявних в українській мові фразеологічних одиниць. Високочастотним засобом вираження епістолярної імпліцитної ввічливості в Шевченкових посланнях при прощанні виступав позначений авторською індивідуальністю контамінований вираз *нехай Вам Бог помагає на все добре*, який утворився з двох етикетних фразеологізмів: *хай (нехай) Бог (Господь) помагає* [Див.: 29, 40] та *на все добре* [29, 152]. Такий власне епістолярний полісемічний індивідуально-маркований вислів у листах поета виконував роль не лише чемного побажання, але й прощання: «Бувайте здорові! *нехай Вам Бог помагає на все добре*. Низенько кланяюсь Вашій жінці і Вам» [15, 277] (Т.Шевченко до М.Чалого); «Бувай здоровий! *Нехай тобі Бог помагає на все добре*» [15, 259] (Т.Шевченко до В.Шевченка); «*А тим часом нехай Вам Бог помага на все добре*» [15, 270] (Т.Шевченко до М.Макарова). Подібні власне епістолярні контаміновані вирази іноді служили засобом вираження імпліцитної ввічливості в листах інших авторів: «*Помагай Вам Боже на все добре*. Бувайте здорові!» [48, 28] (М.Дикарєв до Ф.Вовка). В епістолярній спадщині деяких авторів використовувався в етикетних ситуаціях прощання та побажання контамінований вислів *щасти Боже на все добре*, який утворився з полісемічного фразеологізму *щасти (тобі, Вам) доле, Боже* [29, 970] та усталеної формули ввічливого прощання *на все добре* [29, 152]. Напр.: «Про Ваше прямування, про котре Ви пишете в своєму листі, можна сказати тільки: *щасти Боже на все добре*» [38, 289] (І.Нечуй-Левицький до Б.Грінченка); «Бувайте здорові! *Щасти Боже на все добре*!» [38, 357] (І.Нечуй-Левицький до П.Стебницького); «*Щасти Вам Боже на все добре*!» [50, 276] (П.Саксаганський до Д.Яворницького). Полісемічний індивідуально маркований вираз *щасти Боже на все добре* як чемне побажання іноді в епістолярію І.С.Нечуя-Нелицького зазнавав нових перетворень, оскільки до його складу додавались все нові й нові компоненти, як, наприклад, у листі до М.С.Грушевського від 14 січня 1899 року: «Передніше за все поздоровляю Вас з новим роком. *Щасти Вам Боже на все добре, а найбільше*, *щоб Вам Бог поміг довести до кінця велике діло – історію України-Русі*» [38, 353-354].

Важливим засобом вираження імпліцитної ввічливості в листах XIX – початку XX ст. були й індивідуально-авторські вирази прихильності. Так, М.П.Старицький у листах часто послуговувався виразом *з прихилом*, який самостійно вживався зрідка, але часто поєднувався з іншими власне епістолярними етикетними фразеологізмами прихильності: «*Зі щирим прихилом зичливий…*» [39, 652] (до М.Коцюбинського); «*З глибокою шанобою, щирим прихилом …*» [39, 581] (до К.Білиловського); «*З великою шанобою і глибоким прихилом весь до послуг*» [39, 582] (до Ганни Барвінок); «*З великою шанобою і щирою повагою, з теплим незмінним прихилом*» [39, 583] (до Д.Мордовцева).

Частотним засобом вираження імпліцитної ввічливості були й власне епістолярні фразеологізовані словосполучення прихильності, марковані авторською індивідуальністю: «*Прийміть, Високодостойний Пане Раднику, вислови моєї найглибшої до Вас пошани, з якою все для Вас остаю …*» [37, 177] (В.Липинський до О.Барвінського); «*Прийміть запевненя великої пошани і щирої відданости, з якими завжди остаю для Вас*» [37, 341] (В.Липинський до С.Гриневецького); «На цьому слові бувайте здорові і не *забувайте того, хто Вас вірно і щиро поважає, як оце я*» [51, 125] (Д.Яворницький до Г.Маркевича).

Таким чином, важливим засобом вираження української імпліцитної епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. були індивідуально-авторські неологізми, оказіоналізми, слова, вжиті в переносному значенні, які виконували в листах роль ніжно-пестливих чи фамільярно-ввічливих звертань і гонораторів;

творчо оновлені етикетні лексеми, традиційні вирази, епістолярні фразеологізовані словосполучення, фразеологізми-інтенсифікатори, а також авторські вислови, які вживались у різних етикетних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маковский М.М. Соотношение индивидуальных и социальных факторов в языке // Вопросы языкознания. – 1976. - № 1. – С. 40-54.
2. Панько Т.І. Індивідуальне й соціальне у виробленні українського інтелігентного мовлення // Укр. мова і літ. в школі. – 1992. - № 1. – С. 3-9.
3. Ляхова Ж.Т. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини // Слово і час. – 2006. - № 6. – С. 70-81.
4. Богдан С. «До когось любого, і дорогого, і славного …» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської // Дивослово. – 1994. - № 2. – С. 15-19.
5. Богдан С. Індивідуально-авторські звертання української епістолярії // Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – С.167-173.
6. Аркушин Г.Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки // Дивослово. – 1995. - № 2. – С. 15-16.
7. Журавльова Н.М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках. Материалы II Международной науч. конф. 14-15 апреля 2005 года. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 149-153.
8. Журавльова Н. Індивідуально марковані та традиційні вирази ввічливості в листах І.С.Нечуя-Левицького // Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: зб. пр. Всеукраїнської наук. конф. До 170-річчя з дня народж. І.С.Нечуя-Левицького. – Черкаси, 2008. – С. 486-491.
9. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років XX ст. (В.Кузьменко – М.Кодак) // Слово і час. – № 2. – 1999. – С. 57-60.
10. Skwarczynsrka Stefania Teoria listu. – Lwow, 1937. – С.14.
11. Ратмайр Р. Функциональные и культурно-сопоставительные аспекты прагматических клише (на материале русского и немецкого языков) // Вопросы языкознания. – 1997. - № 1. – С. 15-22.
12. Зэгиймаа Чойдон Категория вежливости и её выражение в русском и монгольском речевом этикете: Автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.01. / Гос. ин-т русского язика им. А.С.Пушкина. – М., 1998. – 36 с.
13. Соловьёва И.В. Репрезентация категории вежливости в современном немецком языке: Автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.04. / Моск. гос. лингв. ун-т. – М., 2000. – 24 с.
14. Уманец Л.В.Вербальная репрезентация вежливости в сфере делового общения (на материале современного немецкого языка): Автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.04. / Иркутский гос. лингв. ун-т. – Иркутск, 2004. – 18 с.
15. Шевченко Т.Г.Повне зібрання творів: У 6 т. – Т. 6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 9-281.
16. Українка Леся Зібрання творів: У 12 т. – Т.10: Листи ((1876-1897). – К.: Наукова думка, 1978. – 542 с.
17. Українка Леся Зібрання творів: У 12 т.: Т. 12: Листи (1903 – 1913). – К.: Наукова думка, 1979. – 694 с.
18. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – С. 115-130.
19. Українка Леся Зібрання творів: У 12 т. – Т. 11: Листи (1898-1902). – К.: Наукова думка, 1978. – 478 с.
20. Листи так довго йдуть… Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі. / Упорядкування, передмова та примітки С.Кочерги, післямова О.Сліпушко. – К.: Просвіта, 2003. – 308 с.
21. Етимологічний словник української мови: У 7 томах. – Т. 1: А - Г.- К.: Наукова думка, 1982. – С. 419.

22. Скрипник Л.Г. Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 43.

23. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк-Торонто: Українська вільна Академія наук у США, 1984. – 326 с.

24. Богдан С. «Мій хтосічку, мій з папороті цвіте …» (Епістолярний образ Ольги Кобилянської: психолінгвістичний етюд) // Культура слова, вип. 45. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 54-60.

25. Кобилянська О.Ю. Твори: У 5 т. – Т. 5: Статті та спогади. Автобіографії. Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1963. – С. 247-767.

26. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – Т. 3: Кора - М. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 426.

27. Словник української мови: В 11 т. – Т. 4.: І – М. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 661.

28. Кропивницький М.Л. Твори: У 6 т. – Т. 6. – Нариси та вірші. Автобіографічні матеріали. Листи. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960. – С. 241-572.

29. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

30. Словник української мови: В 11 т. – Т. 11: Х - Ь. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 586-587.

31. « … Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком. – Київ, Нью-Йорк, 2004. – 520с.

32. Миронець Н. «Історія наша се …боротьба за національне існування…» (Листування Є.Х.Чикаленка з В.К.Винниченком, травень-грудень 1908 р.) // Пам'ять століть. – 2001. - № 6. – С. 3-33.

33. Миронець Н. «Історія наша се … боротьба за національне існування…» (Листування Є.Х.Чикаленка з В.К.Винниченком, 1911-1912 рр.) // Пам'ять століть. – 2002. - № 6. – С. 115-145.

34. Погрібний А. Листування Бориса Грінченка з Іваном Франком // Радянське літературознавство. – 1988. - № 12. – С. 31-42.

35. Балакай А.Г. Толковый словарь русского речевого этикета: свыше 4000 этикетных слов и выражений. – М.: Астрель-АСТ-Транзиткнига, 2004. – С. 139.

36. Словник української мови: В 11 т. – Т. 10: Т-Ф. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 418.

37. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 1: Листування: (А-Ж). – Київ – Філадельфія: Смолоскип, 2003. – 960 с.

38. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: У 10 т. – Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 255-580.

39. Старицький М.П. Твори: У 8 т. – Т. 8: Оповідання. Статті. Листи. – К.: Дніпро, 1965. – С. 431-751.

40. Куліш Пантелеймон. Матеріали і дослідження. – Львів-Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. – 413 с.

41. Грабовський П.А. Вибрані твори: У 2 т. – Т. 2: Статті. Нариси. Оповідання. Листи. – К.: Дніпро, 1985. – С. 226-342.

42. Чайковський А.Я. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. – Т. 2: Листи (1880-1935). – Львів, 2002. – 468 с.

43. Катренко А. «Молю Бога, щоб він подав Вам змогу і силу закінчити сей колосальний труд …» Листи П.Г. Житецького до М.С.Грушевського (1900-1904 рр.) // Пам'ять століть. – 2001. - № 1. – С. 19-43.

44. Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори. – К.: Дніпро, 1982. – 367 с.

45. Журавльова Н. Дещо про епістолярну ґречність Лесі Українки // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. – Т. 4., Кн.. 2. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 307-315.

46. Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. – Київ. – 2008. - № 2. – С. 171-179.

47. Кримський А.Ю. Твори: У 5 т. – Т. 5, Кн. 1. – Листи (1890-1917). – К.: Наукова думка, 1973. – 347 с.

48. Старков В. «Золоті зерна наукового пізнання» (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарєва). Листи Митрофана Дикарєва до Федора Вовка. - Пам'ять століть. – 2000. - № 1-2. – С. 14-53.

49. Словник української мови: В 11 т. – Т. 3: З. - К.: Наукова думка, 1972. – С. 682.

50. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І.Яворницького. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.

51. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І.Яворницького до діячів науки і культури. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 496 с.

УДК 81`367;811.112.2

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ НІМЕЦЬКОГО ПОБУТОВОГО АНЕКДОТУ

Каліна Я. І., старший викладач

Запорізький юридичний інститут ДДУВС

Стаття присвячена дослідженню комунікативного аспекту, а саме актуальному членуванню німецького побутового анекдоту та встановленню поширених типів тематичних прогресій у ньому.

Ключові слова: актуальне членування, тема, рема, німецький побутовий анекдот.

Калина Я. И. АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ НЕМЕЦКОГО БЫТОВОГО АНЕКДОТА / Запорожский юридический институт ДГУВД, Украина

Статья посвящена исследованию коммуникативного аспекта, а именно актуальному членению немецкого бытового анекдота и установлению распространенных типов тематических прогрессий в нем.

Ключевые слова: актуальное членение, тема, рема, немецкий бытовой анекдот.

Kalina Y. I. ACTUAL DIVISION OF GERMAN DOMESTIC ANECDOTE / Zaporizhzhya law institute of Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Ukraine.

The article is dedicated to the research of the communicative aspect, namely actual division of German domestic anecdote and the ascertainment of the thematic progressions in it.

Key words: actual division, theme, rheme, German domestic anecdote.

Дослідження останніх десятиріч характеризуються біномінальним представленням будь-яких лінгвістичних явищ, тобто з точки зору їх номінативної та комунікативної організації. Останній аспект традиційно розділяється на вивчення мовленнєвих актів та актуального членування речення (далі АЧ). І хоча вже ціла низка робіт присвячена комунікативним особливостям різних типів речень (роботи Ю. А. Левицького [2006, с.66]; П. фон Поленца [Polenz 1985, с. 293-295] тощо), проте вивчення АЧ у висловленнях різних дискурсів залишається у центрі уваги науковців сьогодення. Не став винятком і гумористичний дискурс.

Анекдоти як жанр гумористичного дискурсу, дорівнюючи одному чи декільком реченням, залишалися недостатньо дослідженими у комунікативному аспекті. Саме тому вказаний аспект анекдоту є актуальним для вивчення. Отже, об'єктом статті став власне німецький побутовий анекдот (далі НПА), а виявлення особливостей актуального членування НПА - предметом дослідження. Головною метою статті є розкриття організації і подачі інформації у НПА. Реалізація цієї настанови передбачає вирішення таких завдань: виявлення основних способів презентації теми та реми, встановлення основних тематичних прогресій та їх комбінацій, які використовуються для побудови НПА.

Актуалізація висловлень у мовленні наділяє їх певною функціональною перспективою, внаслідок чого в реченні виявляються дві частини, які становлять собою цілісну комунікативну структуру [Потапова 2003, с. 131]. Такими компонентами висловлення традиційно виступають тема і рема. Тема, як правило, є вихідним пунктом висловлення, тому менш актуальним. Рема, як щось більш значуще, виступає репрезентантом основного змісту повідомлення і є "носієм нового" [Kozlovski 2004, с. 149; Liedtke 2001, с. 72; Залевская 2000, с. 313]. Рема формує речення як мовленнєвий твір з визначеними комунікативними завданнями. На відміну від реми, тема відповідає за зв'язок речення з текстом і з екстралінгвальною реальністю [Шведова 1980, с. 443].